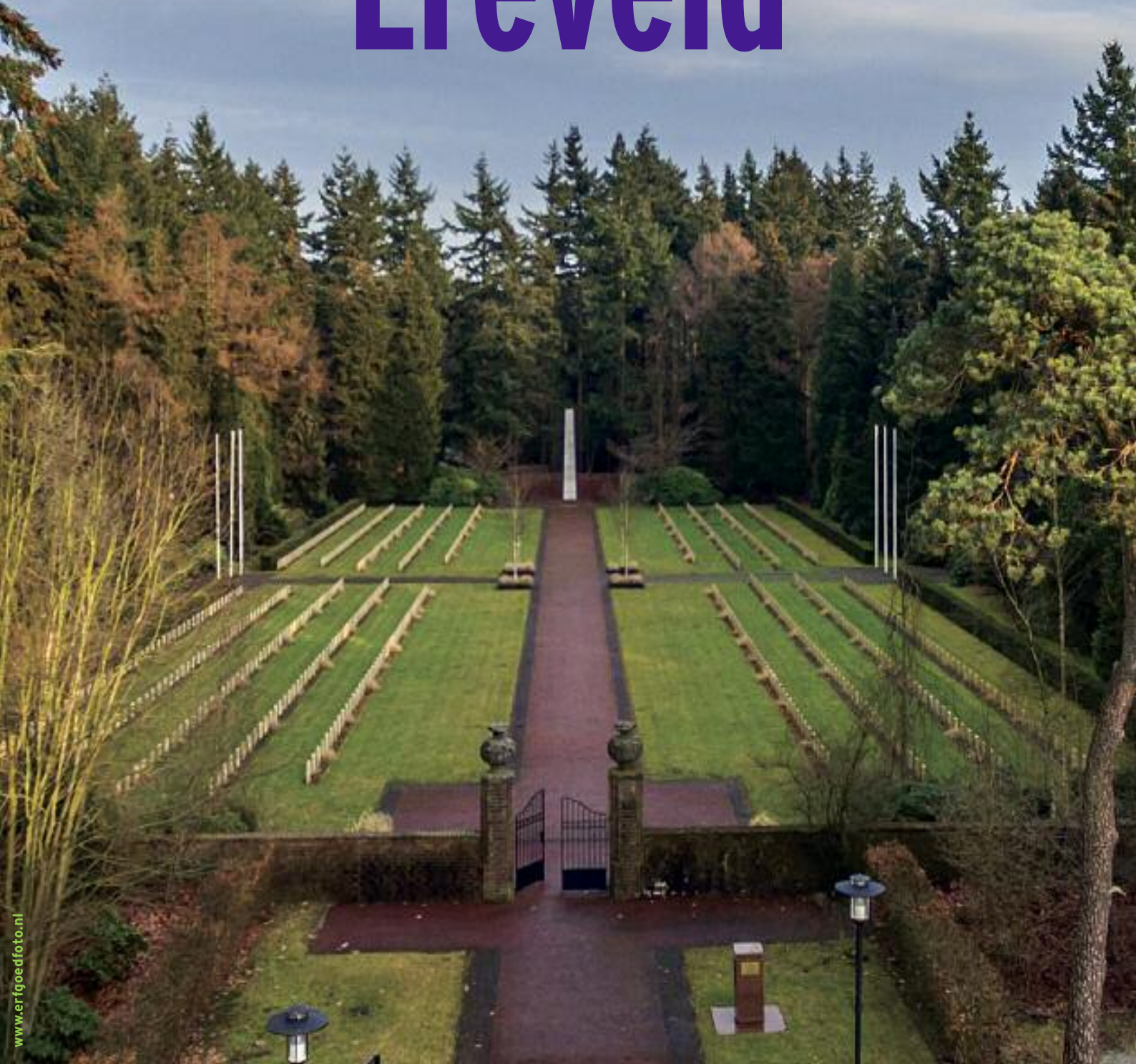

KRONIEK

TIJDSCHRIFT HISTORISCH AMERSFOORT

JRG 19 • NR 1 • MAART 2017

Het Russisch Ereveld

Gruitbiertje

Bij de boekpresentatie van *Brouwen aan de Eem* van Leen Alberts (zie p. 23) werd ook een nieuw biertje uitgebracht. Dit gruitbiertje is gebrouwen naar een recept uit 1475. Leen vond het recept in de archieven.

Museum Flehite

Jaap van der Meer is de nieuwe collectiebeheerder, als opvolger van Claudia Pols. Hij blijft ook beheerder bij het Mondriaanhuis, maar is gestopt bij Museum Oud-Amelisweerd.

Rik Jagtenberg is Khosrow Rahmanfard opgevolgd als gebouwbeheerder; hij doet daarnaast ook collectiewerk.

Archief Eemland

Er zijn verschillende medewerkers bij gekomen; de twee laatsten hebben een nieuwe functie:

Iris van Aken
communicatie-
medewerker

Babs den Dulk
trainee

Pauline Harmsen
informatiebeheerder

Elise van der Heijden
publieksarchivaris

Jeanne Peterse-Schoots
publieksarchivaris

Saskia Stouten-Schrijer • adviseur
dienstverlening en
publieksbereik

Burchard Elias ontdekte dat in Kamp Amersfoort een uitvergroete ansichtkaart staat, verzonden naar Amersfoort.

Tollius

Musicoloog Simon Groot heeft de muziekstukken van Joannes Tollius (±1555 – ±1620) opnieuw uitgegeven in vijf delen. Hij gebruikte de oorspronkelijke drukken uit circa 1595. Simon hoopt in juni op Tollius te promoveren.

Middelpunt

Jaap Vos las in het vorige nummer van de *Kroniek* dat Amersfoort het kadastrale middelpunt van Nederland is (p. 20).

In werkelijkheid is dat het kadastrale *nulpunt*. Dat is ook te zien op de X-as in het plaveisel vóór de Onze-Lieve-Vrouwetoren, van waar alle metingen van het Kadaster gedaan zijn.

4

**OEZBEEKSE
KRIJGSGEVANGENEN**

6

**DE BEWAKERS VAN
KAMP AMERSFOORT**

8

HERDENKINGSSTENEN

11

**MONDRIAANHUIS
VERNIEUWD**

12

**RUZIE EN MOORD
IN HERBERGEN**

14

DAVID ZUIDERHOEK

16

**RESTAURATIE
SCHILDERIJ ROME**

18

RAVELIJN STOPT

VERDER IN DIT NUMMER

- 21 DE SCHENKING
- 22 DE FASCINATIE
- 23 NIEUWE BOEKEN
- 24 AGENDA

Russische soldaten weer in beeld

Een unieke schenking, de ontdekking van schilderijen en twaalf ooggetuigen die na 75 jaar eindelijk hun verhaal vertellen. Nooit eerder was er zoveel belangstelling voor de 101 Sovjetsoldaten die in en rond Kamp Amersfoort zijn vermoord.

door **REMCO REIDING**

Op 27 september 1941 zagen Amersfoorters een groep soldaten hongerig, verzwakt en in lompen gehuld door de stad sjokken. Ze werden *Russen* genoemd, maar waren in werkelijkheid hoofdzakelijk afkomstig uit Oezbekistan. De Duitsers beschouwden de gevangenen als *Untermenschen* en behandelden hen als een stel wilde beesten. De Amersfoortse bevolking was hevig onder de indruk van het onsmakelijke schouwspel en toonde vooral medelijden.

In Kamp Amersfoort kwamen 24 van de 101 soldaten om het leven door honger, ziekte en mishandeling. De kamparts plaatste twee van hun schedels als curiosa in zijn werkkamer. De overige 77 gevangenen werden op 9 april 1942 nabij het Kamp gefusilleerd. Dat zou de op één na grootste massa-executie in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog blijken te zijn.

Boven: Soldaat Kaderu Xatam. Tekening van Gerrit de Wilde, 1941. Onder: Enkele Russen in het Kamp, 1941.

HERDENKING

Sinds een paar jaar organiseert de Stichting Russisch Ereveld een herdenking bij monument Koe-driest, op de plek van de executie net achter het voormalige Kamp en de huidige golfbaan. Op 9 april plaatsen belangstellenden om 6.30 uur, bij zonsopgang, 77 kaarsjes, voor elk slachtoffer één. De 'Russen' werden 75 jaar geleden in alle vroegte doodgeschoten. Het vroege tijdstip van herdenken is ook gekozen vanwege de symboliek: een moment van duisternis naar licht.

De 101 Sovjetsoldaten liggen begraven op het Russisch Ereveld naast begraafplaats Rusthof. Ze liggen er naamloos, omdat de bewakers een deel van de administratie vernietigden toen ze in april 1945 Kamp Amersfoort verlieten. Nabestaanden van deze groep gevangenen zijn daardoor nooit opgespoord en geïnformeerd over het lot van hun zoon, echtgenoot, vader of broer. Alleen een fotootje en een aantal handgetekende portretten zijn bewaard gebleven. De zeven tekeningen, gemaakt door medegevangene Gerrit de Wilde, bevinden zich in Museum Flehite.

De groep Sovjetsoldaten is een uniek voorbeeld van hoe misdadig het nazi-regime ook in Nederland optrad. Weinigen weten dat hier in Amersfoort Sovjetsoldaten als beesten zijn afgeschoten en in een kuil gejooid.

ONTROEREND DOOSJE

De laatste jaarlijkse adoptantendag van de Stichting Russisch Ereveld was memorabel vanwege een bijzondere gift: een blikken doosje, dat heeft toebehoord aan een van de 101 krijgsgevangenen. Dat kregen we uit handen van Marianne Aukes-Paalvast. Haar grootvader was in 1941 gevangene van Kamp Amersfoort en kreeg het van in haar familie geweest. één van de 'Russen'. Het opschrift luidt *Krasnogvardejets* (Rode Gardist), de fabriek die de doosjes en andere medische spullen maakte).

Archief Eemland

De Stichting Russisch Ereveld is bijzonder verheugd met de gift. Het is een groot geschenk. Dit is de eerste tastbare herinnering aan deze bijzondere groep oorlogsslachtoffers. Ook Willemien Meershoek, directeur van Kamp Amersfoort, spreekt van 'een unieke ontdekking'.

Boven: Marianne Aukes overhandigt het doosje aan de auteur.

Rechts: *De gevangene*. Schilderij van Engelbert L'hoëst, circa 1960.

Omslag: Het Russisch Ereveld in Leusden, gefotografeerd door Jos Stöver, www.erfgoedfoto.nl.

Remco Reiding is secretaris van de Stichting Russisch Ereveld. Hij is onderzoeker en journalist.

SCHILDERIJEN ONTDEKT

Tot veler verrassing doken in september ook drie schilderijen op over de in Amersfoort vermoorde Sovjetsoldaten. De Amersfoortse kunstschilder Engelbert L'hoëst liet zich inspireren door de groep ernstig verwaarloosde gevangenen die hij in de stad voorbij zag komen.

'Mijn man heeft deze gevangenen gezien en was zeer geschokt,' vertelt Heleen L'hoëst, echtgenote van de in 2008 overleden kunstschilder. 'Hij heeft er rond 1960 drie schilderijen van gemaakt, die hij als titels meegaf: *Fusillade*, *De gevangene* en *Voor het peloton*.'

De schilderijen waren op de adoptantendag eenmalig te zien, al hoopt de Stichting Russisch Ereveld dat ze in de toekomst een mooi plekje krijgen. Het is een enorme verrassing dat een bekende schilder drie werken aan deze groep heeft gewijd. Dit toont eens te meer aan wat voor impact de aanblik van deze als beesten behandelde gevangenen heeft gehad op de ooggetuigen.

FILM

Eerder dit jaar overleed Mom Wellenstein, de laatste nog levende gevangene van Kamp Amersfoort die de 101 'Russen' meemaakte. Zijn getuigenis is op camera vastgelegd door het Nationaal Comité 4 en 5 mei. De meeste Amersfoorters die de Sovjetsoldaten op het station zagen aankomen of in deplorabele toestand door de stad zagen sjokken naar het kamp, zijn nooit geïnterviewd. Door het overlijden van Mom Wellenstein werden we er nogmaals op gewezen hoe belangrijk het is de nog levende ooggetuigen op te sporen en hun herinneringen vast te leggen – voordat het te laat is.

Ook andere oud-gevangenen hebben de Russen 75 jaar later nog scherp op het netvlies staan. Dit jaar worden hun getuigenissen vastgelegd op camera. Het is de bedoeling om met hun verhaal een documentaire te maken over de 101 Sovjetsoldaten. De gemeente Amersfoort heeft daarvoor al € 7500 toegekend.

De Stichting Russisch Ereveld en de Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort steunen het project. 'Wij vinden het verhaal van de Russen zeer belangrijk om te vertellen,' aldus Willemien Meershoek. 'Deze documentaire helpt ons dit verhaal na de uitbreiding van onze gedenkplaats een geschikte plek te geven.'

Collectie Heleen L'hoëst

ADOPTIE

Op het Russisch Ereveld liggen in totaal 865 oorlogsslachtoffers uit de voormalige Sovjet-Unie begraven. We zijn er de afgelopen jaren in geslaagd nabestaanden te traceren van bijna tweehonderd soldaten. Het gaat hierbij hoofdzakelijk om krijgsgeschiedenissen die in Duitsland zijn gestorven aan ziekte, door de Amerikanen zijn begraven in Margraten en na de oorlog zijn overgebracht naar Amersfoort.

De Stichting Russisch Ereveld heeft zich ten doel gesteld om de nagedachtenis aan deze slachtoffers levend te houden. Ook organiseert de stichting grafbezoek voor nabestaanden. Belangstellenden kunnen een soldaat adopteren om de nagedachtenis levend te houden. Er zijn nog ongeveer 50 graven te adopteren van soldaten die in en rond Kamp Amersfoort om het leven zijn gebracht.

Voor meer informatie: www.russisch-ereveld.nl

De daders van Kamp Amersfoort

Het duurt niet lang meer voordat de bouw van de nieuwe expositie- en educatieruimten van start gaat. Daarin zullen voor het eerst ook de daders worden belicht. Hoe erg zij zich gedroegen, bleek onlangs weer uit nieuw onderzoek naar commandant Karl Peter Berg.

door **REMCO REIDING**

Hij sloeg gevangenen met een stok, een gummiknuppel, een dik stuk hout, een bullepees en een karwats. Hij schopte ze met zijn laarzen. Hij onthield gevangenen die aan hongerodeem leden het toch al karige eten. En Berg was niet eens de ergste mishandelaar in Kamp Amersfoort.

Die schokkende feiten blijken uit onderzoek dat in opdracht van de Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort is verricht. De uitkomsten bevestigen de terreur en misstanden die in het concentratiekamp heersten tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Het is voor het eerst dat zo uitvoerig onderzoek is gedaan naar één van de bewakers van Kamp Amersfoort. 'De resultaten tonen hoe gruwelijk gevangenen hier werden behandeld,' zegt Willemien Meershoek, directeur van de Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort. 'Het is van groot belang dat we hun verhalen op deze plek beter kunnen vertellen.'

Harry Veldhuizen en Gerrit Kleinveld van de Politieke Opsporingsdienst hebben Berg 'op illegale wijze' ontvoerd uit de gevangenis aan de Noorderweg te Rotterdam. Van station Amersfoort liepen ze met hem door de Bergstraat. Daar woonde een fotograaf, Plasmeijer, die deze foto maakte.

ONTSPOORD

Historica Eline Zuidema beschrijft in haar lijvige rapport hoe een gezagsgetrouwe maar ambitieuze politieagent (Berg) zich keurig gedroeg in het ene kamp (Schoorl), maar al snel ontspoorde in het andere (Amersfoort). Had zijn vrouw Käthe eerst nog een matigende invloed op zijn gedrag, in Amersfoort wilde Berg in een klimaat van terreur en mishandeling niet onderdoen voor de eerste kampbaas Heinrich en zijn rechterhand Stöver.

Toen Berg later zelf kampcommandant werd kregen gevangenen het weliswaar minder slecht, maar dat was vooral te danken aan medewerkers van het Rode Kruis. Amersfoort stond toen in Duitsland al bekend als *das Hungerlager*, het hongerkamp.

Na de oorlog kreeg Berg de doodstraf. Dat overkwam maar vijf Duitsers en hij was de enige kampbewaker. Vooral zijn rol bij de executie van de 77 Sovjetsoldaten (zie pp. 4-5) werd hem zwaar aangerekend, hoewel hij destijds de laagste in rang was.

AAN HET DENKEN ZETTEN

Het verhaal van Berg is van groot belang voor Kamp Amersfoort. Door de uitbreiding worden tentoonstellingen en programma's mogelijk. Het Kamp kan zich zo ontwikkelen tot regionaal centrum voor educatie op het gebied van gevangenschap tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Kamp Amersfoort krijgt tienduizenden bezoekers per jaar, voornamelijk schoolklassen. Die wil men informeren over wat zich hier heeft afgespeeld, maar hen ook aan het denken zetten. Hoe ga je om met iemand die anders is of een andere mening heeft? Hoe word je dader? In hoeverre zit die rol in elk mens? Hoe ga je om met een machtspositie? Hoe handel je in een groep, wanneer de meerderheid zich misdraagt?

In 2018 verwacht journalist Richard Hoving bovendien

Kamp Amersfoort

Boven: Indruk van de beklemmende omheining.

Links: Montage van het nieuwe gedenkteken voor de executies.

een biografie te publiceren van Joseph Kotälla, de beruchte kampbeul die gevangenen tussen de benen trapte. 'We kijken met grote belangstelling uit naar Richard Hovings bevindingen,' zegt Meershoek.

BERUCHTSTE KAMP

Er zijn weinig plekken in Nederland waar de bezetter zich zó slecht gedroeg als Kamp Amersfoort. Het was één van de belangrijkste concentratiekampen in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Meer dan 35.000 Nederlanders werden er vastgezet. De nazi's voerden tienduizenden gevangenen door naar kampen in Duitsland,

Remco Reiding is onderzoeker en journalist en houdt zich bij Kamp Amersfoort bezig met externe communicatie.

waar velen alsnog om het leven kwamen. Kamp Amersfoort wil hun namen in ere houden, de slachtoffers een gezicht geven en de persoonlijke belevenissen van gevangenen vertellen.

'De beklemmende sfeer die in het kamp heerste, wil Kamp Amersfoort terugbrengen in het herinneringscentrum,' vertelt Meershoek. Zo wordt rond het terrein een muur van schuin geplaatste platen cortenstaal gebouwd. Dat geeft enerzijds het gevoel van gevangenschap, maar er dringt daglicht van de vrije buitenwereld door.

De plannen beogen tevens belangrijke historische locaties beter te belichten. Onlangs verwierf Kamp Amersfoort een extra stuk grond. Daardoor ligt de plek van de poort naar het gevangengedeelte van het kamp straks op het terrein van het herinneringscentrum. Het nieuwe terrein grenst bovendien aan de originele plaats van de Rozentuin, een met prikkeldraad omheinde ruimte waarin gevangenen voor straf uren moesten staan.

Ook in de directe omgeving van het kamp zal meer informatie worden geboden. Kamp Amersfoort was één van de voornaamste executieplaatsen van de bezetter. Meer dan driehonderd gevangenen, veelal verzetsmensen, werden rond het kamp gefusilleerd. Deze plekken worden beter gemarkeerd, onder meer door met cortenstalen platen weer te geven hoeveel gevangenen op elke plek zijn gedood.

STEUN KAMP AMERS- FOORT

'Schuldig landschap' noemde de bekende Amersfoortse kunstenaar Armando de omgeving van Kamp Amersfoort. Speciaal voor de uitbreiding van het herinneringscentrum heeft hij bronzen beeldjes gemaakt in de vorm van een boomblad. De bomen 'zagen' immers de verschrikkingen lijdzaam toe. Voor 250 euro krijgt u zo'n handgemaakt beeldje van Armando én bent u aandeelhouder in de ontwikkeling van het herinneringscentrum van Kamp Amersfoort. U kunt er ook voor kiezen om toe te treden tot de Kring van Beschermers. Met een bijdrage van tenminste 45 euro per jaar helpt u extra projecten te realiseren die buiten de normale exploitatie van Kamp Amersfoort vallen.

Voor aanmelden of meer informatie: willemien@kampamersfoort.nl of kijk op www.kampamersfoort.nl.

'Wat weten we van onze grootouders?'

Afgelopen najaar zijn nieuwe herdenkingsstenen geplaatst voor stadgenoten die zijn omgekomen in de Tweede Wereldoorlog. Kleinkinderen van verzetsman Arris Bronk en van het joodse echtpaar Abraham en Grietje de Liever doen hun verhaal.

door **HANS VAN DER HOOF**T

Arris Bronk

BLIJVEN WACHTEN

'Steeds als mijn grootmoeder het geknars van het opengaande tuinhek hoorde, veerde ze op. Ook nog jaren na het einde van de Tweede Wereldoorlog. Zou dat haar Arris zijn?' Dit vertelt geboren en getogen Amersfoorter Arris Weersta, als hij herinneringen aan zijn grootmoeder Antje ophaalt. Via haar heeft hij zijn grootvader Arris Bronk leren kennen, die overleed toen hij een paar maanden oud was. 'Zijn jas en zijn hoed bleven altijd op hun vaste plaats hangen. Zelfs de pijp van mijn opa werd nooit opgeborgen. Zij bleef rekenen op zijn terugkeer. Vaak sprak ze over hem als zij op de Rubensstraat kwam

Het echtpaar Arris en Antje Bronk.

om mijn moeder met de huishouding te helpen. Dat ging dan niet zonder tranen. Zeker niet wanneer er een verhaal in de krant had gestaan over een plaatsgenoot die wél uit gevangenschap teruggekeerde.' Arris Weersta is pas kort geleden via de Stichting Herdenkingsstenen achter het lot van zijn grootvader gekomen. Grootmoeder Antje heeft dat nooit geweten.

GEHEIME RECEPTUUR

Arris Bronk had vóór de oorlog een bedrijf in bakkerijgrondstoffen aan de Weverssingel 22 (nu Galerie Kunstbroeders Art & More). 'Mijn grootmoeder was heel trots op haar man. Hij was dan ook niet zomaar een hardwerkende fabrikant; hij had ook eigen receptuur voor fondant ontwikkeld. Gelukkig kende knecht Gerrit die geheime receptuur, toen de zaak na de oorlog werd voortgezet door een oom van mij.'

VERZET EN ARRESTATIE

'Mijn grootouders waren trouwe kerkgangers. Zij gingen naar de gereformeerde kerk aan de Zuidsingel. Soms ging de gepensioneerde dominee Sjouke Rijper voor, waar zij bevriend mee waren. Zijn zoons waren betrokken bij een verzetsgroep. Naast mijn grootouders heeft ook mijn eigen vader daar deel van uit gemaakt. Mijn grootvader was zeer actief in het verzet en fel anti-Duits.' Arris Bronk was lid van de Landelijke Organisatie voor

Collectie Arris Weersta

Hulp aan Onderduikers. Ook verzorgde hij bonkaarten voor personeel van de Nederlandse Spoorwegen. Samen met zijn echtgenote werd hij op 22 april 1944 gearresteerd. Daarbij werden in hun woning exemplaren gevonden van het illegale blad *Trouw*. Vanuit Kamp Amersfoort werd het echtpaar Bronk naar Kamp Vught overge-

'MIJN OMA BLEEF REKENEN OP ZIJN TERUGKEER.'

bracht. Daar werd Antje vrijgelaten. Hij werd op transport gesteld naar Kamp Sachsenhausen en werd daar op 28 februari 1945 vermoord. Arris Bronk werd 56 jaar.

STEENLEGGING

Met het Bronkpad in Rustenburg heeft de gemeente Amersfoort in 1976 de betekenis van Arris Bronk voor het verzet in Amersfoort onderstreept. De recente steenlegging vóór Heiligenbergerweg 107 betekent veel voor Arris Weerstra. Ook vanwege de naamsverbondenheid: 'Ik ben naar mijn grootvader vernoemd. Hij heeft daarvan nog gehoord toen hij in Vught zat. Hij vond Arris echter een verschrikkelijke naam. Ik ging daarom jarenlang als Harro door het leven; tot ik erachter kwam dat ik eigenlijk Arris heette.'

STICHTING HERDENKINGSSTENEN AMERSFOORT

De stichting Herdenkingsstenen Amersfoort wil de Joodse inwoners, verzetsstrijders en Jehovah's Getuigen blijven herinneren die door het naziregime zijn vermoord. Zij plaatst daarom herdenkingsstenen voor de woningen van de in totaal ruim 430 slachtoffers. Sinds de eerste steenlegging in april 2015 zijn er in Amersfoort al bijna 200 onthuld. Het is de bedoeling dat in 2018 alle gedenkstenen zijn gelegd. Zie verder: www.herdenkingsstenenamersfoort.nl

Grootouders Abraham en Grietje de Liever.

Abraham en Grietje de Liever-Beetz

ZWIJGEN

'We weten pas sinds medio 2016 wat meer van wat er met onze grootouders in de Tweede Wereldoorlog is gebeurd. Toen nam Klaas Kwakman van de Stichting Herdenkingsstenen Amersfoort contact op met Jessica.' Aby en Jessica de Liever zijn eensluidend: 'Over de oorlog werd in ons gezin niet gesproken.' Broer en zus wisten tientallen jaren alleen dat hun grootouders ondergedoken hadden gezeten en overleden waren. Belangrijke feiten, maar het verhaal eromheen ontbrak. En dat verhaal is nog lang niet compleet. 'Het laat mij niet meer los,' zegt Aby. 'Nu wil ik alles weten.'

Collectie Aby de Liever

KOOPMAN

Grootvader Abraham de Liever was koopman in papier, vellen en oud metaal. Zijn door hem opgezette zaak was gevestigd aan de Kamp 51 (naast waar nu Bever zit). Op de achterliggende Beestenmarkt was zijn metaalwarenopslag. Zowel de zaak als het woonhuis aan de Hendrik van Viandenstraat 16 zijn in de oorlog onteigend. Aby: 'Toen mijn vader, Salomon de Liever, terugkwam zaten er NSB-ers in het woonhuis. Beide panden zijn aan de familie teruggegeven. Mijn vader heeft de zaak voortgezet.'

Stukje bij beetje wordt de puzzel van de laatste jaren van hun grootouders ontrafeld. Aby de Liever heeft inmiddels de (na een brand herbouwde) boerderij bezocht van familie Eenink in Halle/Zelhem. Dit is een van de twee adressen in de Achterhoek waar zijn grootouders zaten

'HET VERHAAL LAAT MIJ NIET MEER LOS. NU WIL IK ALLES WETEN.'

ondergedoken. 'Samen met Aby ga ik ook nog een keer naar Zelhem,' zegt Jessica, 'en daarna naar Westerbork, vanwaar mijn grootouders op transport naar Auschwitz zijn gesteld.' In het voorjaar van 2017 wordt in Zelhem

Rechts: Margalith Bat-Mor leest voor tijdens de steenlegging met Jessica (links) en Aby de Liever (rechts).

Het onderduikadres in de Achterhoek, met Drika Eenink-Wassink die het echtpaar De Liever onderdak verleende.

Hans van der Hoofd is vrijwillig medewerker bij Archief Eemland en was eerder voorzitter van de Oudheidkundige Vereniging Flehite.

TEKST UITGESPROKEN DOOR MARGALITH BAT-MOR

*Mijn God, mijn God,
Laat het nooit eindigen
Het zand en de zee
Het geruis van water
Hemels bliksem
Het gebed van de mens*

Deze woorden werden geschreven door Hannah [Szenes], verzonden vanuit Eretz Israël, gedaald [gezonden] naar Hongarije om daar te helpen aan het redden van joden in 1944.

Wat wilde eigenlijk de mens? Goed en vredig leven. Deze hoop werd geweigerd aan miljoenen mensen die werden vermoord door de nazi's. Vandaag herdenken we onze grootouders, die geen stil en rustig leven hadden. Wij danken allen die hebben bijgedragen en waren betrokken bij dit bescheiden gebaar. Laten we niet vergeten en bidden dat we niet meer kwaad zullen ervaren en dat de vrede nooit zal stoppen. Moge hun nagedachtenis gezegend worden.

een tentoonstelling geopend, waarin ook aandacht voor de joodse onderduikers aldaar. Aby: 'We hopen vurig dat dan ook bekend is op welk adres onze grootouders nog meer hebben verbleven. Daar zou onze vader ook ondergedoken hebben gezeten. Na de oorlog ging hij eenmaal per jaar naar de Achterhoek, maar naar welk adres heeft hij nooit verteld.'

STEENLEGGING

Bij de steenlegging op 28 september 2016 waren ook halfzus Margalith Bat-Mor en haar zoon Orel aanwezig. Met deze familie uit Israël was er tot voor kort geen contact. Jessica: 'De plaatsing van de twee stenen voor het huis waar Aby en ik zijn opgegroeid, was al een bijzondere gebeurtenis. Maar dat Margalith en Orel ook daarbij waren, maakte dat extra speciaal.' Aby vult aan: 'En vergeet ook niet dat Orel daarbij het *kaddiesj* [joods gebed] heeft gelezen en hoe Margalith gesproken heeft!'

Metaformose Mondriaanhuis

Het Mondriaanhuis is ingrijpend verbouwd en geheel vernieuwd.
Het is nu een museale beleving voor jong en oud.

door **JOYCE DE LA CROIX**

Een bezoek aan het Mondriaanhuis is een hernieuwde en verrassende kennismaking met Piet Mondriaan, die hier in 1872 werd geboren. Als bezoeker reis je door het leven van de eigenzinnige pionier van de abstracte kunst: van Amersfoort naar Winterswijk en van Amsterdam via Parijs en Londen uiteindelijk naar New York. In het geboortehuis ontdek je zijn iconische werk, zijn spirituele vorming, zijn interesses en vrienden. In de nieuwe opstelling is gebruik gemaakt van diverse audiovisuele technieken, die je meenemen

Tinker Imagineers

Tinker Imagineers

Boven: In de nieuwe opstelling wordt gebruik gemaakt van diverse audiovisuele technieken.

Links: Indruk van het Mondriaancafé.

lende muziekstijlen, passend bij de tijd en de muzieksmaak van Mondriaan.

KUBUS

In de zaal New York is een transparante witte kubus opgesteld waar de bezoekers omheen zitten. Op, in en buiten de kubus worden films geprojecteerd, zoals historische fragmenten en *soundbites* van New York in de jaren '40. Zo krijg je als het ware een kijkje in het hoofd van de kunstenaar, die in New York zijn meesterwerk *Victory Boogie Woogie* creëerde.

MONDRIAAN TO DUTCH DESIGN

De heropening van het Mondriaanhuis maakt deel uit van het landelijke themajaar *Mondriaan to Dutch Design*. In 2017 is het 100 jaar geleden dat de Nederlandse kunststroming De Stijl werd opgericht. Om dit te vieren vinden er door heel Nederland tal van inspirerende evenementen en tentoonstellingen plaats. Ook Amersfoort doet mee aan dit programma, met tentoonstellingen in Kunsthal KadE, Museum Flehite, het Rietveldpaviljoen en de museale beleving in het Mondriaanhuis.

in de artistieke zoektocht van de kunstenaar. De expositie eindigt in het Doe-het-zelf-atelier, de werkplaats waar iedereen die geïnspireerd is geraakt door Mondriaan, een eigen kunstwerk mag creëren.

OP WEG NAAR ABSTRACTIE

Je start als bezoeker bij een video-installatie waarin het werk van Mondriaan op dertien verschillende schermen wordt getoond. In een vijf minuten durende show trekt de artistieke ontwikkeling van de kunstenaar aan je voorbij. Hier zie je hoe zijn werk geleidelijk veranderde van realistische landschappen tot abstracte composities met de karakteristieke lijnen en vlakken. Daarbij klinken wisse-

Joyce de la Croix is teamcoördinator en medewerker Marketing & Communicatie van het Mondriaanhuis.

Voor meer informatie: www.mondriaanhuis.nl en www.destijlrechtamersfoort.nl

Trammelant in Het Valkje

Begin 17e eeuw waren er veel soldaten in Amersfoort. Dat leidde tot gewelddadige ruzies en zelfs roofmoord. Een kijkje in deze woelige tijden is mogelijk door archiefonderzoek naar de herberg die eeuwenlang aan de Valkestraat stond.

door ANNE VAN DER GLAS

Bij de opgraving tussen de Valkestraat en Stovestraat (zie het decembernummer) zijn veel beerputten van De Vergulde Valk of Het Valkje gevonden. Uit onderzoek in het archief blijkt dat er al in 1608 sprake was van een herberg met deze naam. Op 23 februari in dat jaar was het een vrolijke boel in het huis van Boldewijn Mouwer. Er waren zo'n tien militairen uit het leger van prins Maurits op bezoek. Na het drinken van enige glazen Spaanse (!) wijn zijn drie mannen uit het gezelschap naar Het Valkje gegaan in de Godschalkstraat, de latere Valkestraat. De drie mannen waren de ruiters Jan Cuingnet en Jacob van Weerdenburch en korporaal Laborosse. Bij de herberg aangekomen vroeg een zekere monsieur De la Jeunesse of hij zich bij hen mocht aansluiten. Hij had nog niets gedronken. Maar toen het viertal wat bier wilde drinken weigerde de waardin hen iets te tappen. Er ontstond daarna veel rumoer. Van Weerdenburch was zó aangeschoten dat hij er zich later niets meer van kon herinneren. Cuingnet wel. Toen hij wat wilde bestellen zei de waardin: 'Ick ende begeere u neyt te tappen; daer en is geen plaetsche.' Laborosse zag echter nog plaats in een kamertje naast de gelagkamer: 'Laet ons daer een kanne beyr drincken'.

Rijksmuseum Amsterdam

Boven: Adam van Breen, *Soldaat steekt zijn rapier terug in de schede*, circa 1617.

Onder: Jacques Callot, *Soldaten plunderen een herberg*, 1633.

MET BIJL EN RAPIER

Maar de waardin was onvermurwbaar; het kamertje was veel te koud en ze konden maar beter ophoepelen. Daarop verlieten ze de herberg. Van Weerdenburch was echter zó dronken dat hij bij de herberg bleef dralen. Toen de anderen hem gingen halen, zagen ze dat hij belaagd werd. Een man met een rode baard (de waard?) dreigde met een bijl. Andere bezoekers wierpen zich op Van Weerdenburch. Cuingnet probeerde hem te ontzetten, zag dat Van Weerdenburch gewond was en greep naar zijn wapen! Omstanders pakten daarop Cuingnet zijn rapier (soort zwaard, veel gebruikt in het leger van de prins) af. Laborosse kon dit natuurlijk niet over zijn kant laten gaan, trok zijn eigen rapier en eiste dat zij het wapen van Cuingnet teruggaven en Van Weerdenburch ongemeoid lieten: 'Wat geloop is hyer; wilt gijlieden Weerdenborch alsamen overvallen? Loopt uit de huysse off ick slae ulieden over d'ooren.' Dat had effect en Cuingnet kreeg zijn rapier weer terug; die was in het tumult verborgen geraakt en paste niet meer in de schede. Cuingnet heeft toen 'in 't venster zijn handschoen opgeheven', dat wil zeggen tot een duel uitgedaagd. Hij sprak tegen heer Van Rijn (waarschijnlijk de eigenaar van de herberg) dat 'als hij een rechtschapen heer is, hij morgen buiten de poort moet komen om het met mij uit te vechten'. Daarna

Rijksmuseum Amsterdam

zijn ze alle vier vertrokken. De rust was weergekeerd. En of het nog tot een duel gekomen is? Daarover zwijgt de geschiedenis.

Jan Steen, *Dansende boeren bij een herberg*, circa 1647.

om 'levendig en van onderen opwaarts geraybraakt te worden tot datter de dood naar volcht, daar naar geleyt op een radt'. Deze straf werd waarschijnlijk kort daarna op de Hof te Amersfoort voltrokken.

ROOFMOORD

Waarom werden de militairen in de herberg zo bot afgevozen? Misschien ligt het antwoord op deze vraag wel bij een gebeurtenis in Amersfoort die destijds voor grote opschudding zorgde. Dat was de brute roofmoord bij Metgensbleek op 9 januari 1608, dus kort vóór de tramelant in Het Valkje. Metgensbleek was een blekerij in de buurt van het huidige Randenbroekerbos, bij de Heiligenbergerbeek. Daar woonden bleker Maas en zijn vrouw Metgen met hun zonen Aalbrecht en Reyer en twee dienstmeisjes. Maas had er ook een tapperij.

Op die 9e januari kregen ze bezoek van een drietal militairen, twee Spanjaarden en een Portugees. Er waren veel soldaten uit andere landen in het leger van de Prins, zelfs Spanjaarden dus. Ze vroegen verlof om te eten en te overnachten. Dat was goed, maar van de geboden gastvrijheid werd op een gruwelijke manier misbruik gemaakt. In die nacht werden Maas, Aalbrecht en het dienstmeisje Feusgen vermoord. Reyer werd gestoken, maar wist nog om hulp te roepen. Later is hij aan zijn verwondingen bezwaken. Twee van de drie soldaten wisten te ontkomen, maar de derde, Alfonso Hernandez, werd gepakt. Hij bekende 'goetwilliglijk en buyten pijn van banden en ijsere'. Samen met de anderen had hij een complot berekend om een roofoverval te plegen. Als reden gaf hij aan dat ze geldgebrek hadden en de soldij ontoereikend was. De krijgsraad veroordeelde hem al op 22 januari

Anne van der Glas is vrijwilliger bij het Centrum voor Archeologie.

NAAM ZUIVEREN

Deze gebeurtenissen zullen ook in Het Valkje het gesprek van de dag geweest zijn. Bezoekende militairen werden wellicht argwanend bekeken. Enkele dagen na het handgemeen in Het Valkje gaven de twee ruiters en de korporaal getuigenverklaringen af bij notaris J. van Ingen. Daarin werd gesproken over de waard van de herberg, waarschijnlijk de man met de rode baard die met een bijl dreigde. Een getuige vertelde dat 'twee dagen na het ruoer in 't Valkgen, de waard aldaar tegen hem had verteld dat hij Weerdenborch met een bijl meende de kop te kloven en dat dit hem door iemand werd belet'. Met deze verklaring hebben de soldaten mogelijk hun naam willen zuiveren.

ONTMOETINGSPLEK

De geschiedenis van Het Valkje geeft een kleurrijk inzicht in het leven van alledag in Amersfoort. Een andere waard was Jan Jansz Withoos, de vader van de kunstschilder Matthias Withoos (1627-1703). Waarschijnlijk was het toen een stadsherberg en pachtte Withoos deze van de stedelijke overheid. Tot in de 18e eeuw is Het Valkje een herberg gebleven en ook daarna was het een ontmoetingsplek: koffiehuis, veilinghuis, sociëteit, opvang voor vluchtelingen, tijdelijke schoolhuisvesting en zaal voor allerlei uitvoeringen en tentoonstellingen.

Componist van de ruimte

In het voorjaar verschijnt bij uitgeverij Thoth een monografie over deze voormalige stadsarchitect van Amersfoort. Hij kreeg met zijn werk veel waardering: 'Amersfoort staat aan de top van de Europese stedenbouw,' zo schreef een vakgenoot uit Duitsland.

door **MAX CRAMER**

Tussen 1931 en 1980 realiseerde David Zuiderhoek een omvangrijk oeuvre, verspreid over heel Nederland. Voor het eerst is zijn werk geïnventariseerd en gedocumenteerd, op verzoek van de Stichting BONAS en Het Nieuwe Instituut in Rotterdam. Voor zover bekend heeft Zuiderhoek aan ruim 350 projecten gewerkt. Wat is de betekenis van deze architect-stedenbouwkundige?

Links: David Zuiderhoek.

Onder: Door de uitgave van deze tekeningenmap in 1947 kon Zuiderhoek een aantal landhuizen bouwen, waaronder een villa voor Albert Heijn in Zaandam.

De wijk Kerschoten in Apeldoorn werd tussen 1956 en 1962 gebouwd.

met een aantal goed in de markt liggende specialisaties, zoals de bouw van kerken, landhuizen en stedenbouw. Zijn talent moet zijn leermeesters direct zijn opgevallen, want zij geven hem al vroeg de ruimte om als zelfstandig werkend architect eigen opdrachten uit te voeren. Ook de Hilversumse gemeentearchitect W.M. Dudok is onder de indruk van zijn tekenkunst en adviseert positief als het gemeentebestuur van Amersfoort Zuiderhoek in 1945 benadert door voor de functie van stadsarchitect.

WAAR MEESTER

Direct na zijn komst in Amersfoort toont Zuiderhoek zich een waar meester in het ontwerpen van nieuwbouw, die zich naadloos voegt in de historische stad. De woningen bij de Koppelpoort zijn daarvan een goed voorbeeld. Maar tegelijk realiseert hij in vervolg op zijn 'bloemblaadtheorie' een groot aantal woonwijken rond de oude stad, waarmee de stadskern weer het hart van een bloem kan worden. Dat doet hij samen met zijn stedenbouwkundig medewerker Arie Rooimans. Zuiderhoeks plannen voor een nieuwe weg rond de binnenstad leiden tot veel discussies. Bij de verdediging toont hij zich een bekwaam 'debater'. Maar ook de op zich zelfstaande projecten zullen de Amersfoorters zijn opgevallen, zoals de Bergkerk, de schoolgebouwen aan de Bosweg en Evertsenstraat en het niet uitgevoerde prijsvraagontwerp voor een stadhuis. Teleurgesteld dat zijn raadhuisontwerp niet wordt uitverkoren, verlaat Zuiderhoek de gemeente en richt hij in 1955 een eigen architectenbureau op, dat eerst in Amersfoort en later in Baarn is gevestigd. Meteen krijgt hij belangrijke opdrachten. Zijn ontwerp voor de wijk Kerschoten in Apeldoorn (1956-1958) oogst veel waardering.

TALENT

Op 26 november 1911 wordt David Zuiderhoek in Amsterdam geboren. Na zijn Mulo-opleiding besluit hij timmerman bij een aannemersbedrijf te worden. Gelijktijdig volgt hij tussen 1927 en 1937 avondlessen aan respectievelijk de *Industrieschool voor Bouwkunde en Werktuigbouwkunde* en aan de *Academie voor Bouwkunst* in Amsterdam. Vanaf 1930 doet hij praktijkervaring op bij achtereenvolgens de kerkenbouwer F.J. Jantzen, de landhuisbouwer F.A. Eschauzier en het stedenbouwkundig bureau Verhagen, Kuiper en Gouwetor, voorheen Granpré Molière, Kok en Verhagen. De zorgvuldige keuze voor juist deze vermaarde leermeesters toont dat Zuiderhoek van begin af aan een allround-carrière voor ogen staat

Doordat Zuiderhoek zich gemakkelijk in voornamen beweegt, blijft zijn werkportefeuille steeds goed gevuld. Met enkele opdrachtgevers, zoals Reinder Zwolsman en Frits Philips, realiseert hij verschillende projecten. Soms ontstaan zelfs vriendschappelijke banden, zoals met Piet Nijhuis van het gelijknamige bouwbedrijf in Rijssen.

VAN SHAKE-HANDS NAAR STRUCTURALISME

Afkomstig uit de bouw bezit Zuiderhoek een grote belangstelling voor zowel het ambachtelijke vakmanschap als de moderne techniek. Hij past zijn hele loopbaan graag traditionele details toe, maar anderzijds is hij al vroeg betrokken bij de mechanisering van het bouwproces, het toepassen van prefab-betonelementen en het ontwerpen van rationele woningplattegronden. Zijn stedenbouwkundige ontwerpen kenmerken zich door licht, lucht en ruimte; dat kan door een goede bezonning en een ruimtelijke compositie. Zuiderhoek heeft zich in de praktijk eigenlijk altijd thuis gevoeld bij de 'shake-hands-architectuur' van vlak na de Tweede Wereldoorlog. Van Tijen roemde in 1954 in het vaktijdschrift *Forum* de 'modern geachte etagebouw van Zuiderhoek in Amersfoort' naast de 'zuiver traditionele eengezinshuizen van dezelfde architect'. Het bijzondere is, dat het traditionele en moderne bouwen elkaar niet afwisselen, maar gelijktijdig plaatsvinden, afhankelijk van waar de opgave is gesitueerd. Op een historische plek kiest Zuiderhoek bijna vanzelfsprekend voor een ambachtelijke aanpak, terwijl hij zich op minder monumentale locaties in een modern hand-schrift meer vrijheden veroorlooft.

Een grote verandering in stijl treedt op in het midden van de jaren zestig, waarin hij op een vrij ongedwongen manier herhalingen van zes- en achthoeken toepast, zowel in de ordening van een woonwijk, een recreatieterrein (Fle-

De architectuur van de woningen aan het Kleine Spui 22-30 (1946-1949) is zorgvuldig op de Koppelpoort afgestemd.

vohof), een stadhuisontwerp als in het hoofdkantoor van DHV te Amersfoort. In dit laatste project toont de hal dat Zuiderhoek grote en kleine ruimten ingenieus aan elkaar weet te koppelen, waarin de architect als stedenbouwkundige aan het werk is. Tegelijk blijft hij ook traditioneel ontwerpen als de situatie, de plek, daarom vraagt.

WAARDERING

Zuiderhoek heeft tijdens zijn leven veel waardering voor zijn werkzaamheden gekregen. Dat begon al, zoals we zagen, met zijn leermeesters en de beroemde bouwmeester Dudok. In Amersfoort gaf burgemeester Molendijk hem het volle vertrouwen en vakgenoten uit binnen- en buitenland roemden zijn nieuwe uitbreidingswijken. Zuiderhoek citeerde deze uitspraken graag, zoals 'Het Soesterkwartier in Amersfoort staat aan de top van de Europese stedenbouw' en 'eindelijk een warmmenselijke en geen machinale sfeer', of 'op Amersfoort zijn we jaloers' en 'Amersfoort toont de humanisering van de woningbouw'.

De kwaliteiten van zijn projecten leidden ertoe dat bijvoorbeeld de Bomenbuurt en Berg-Zuid in 1987 al als gemeentelijk stadsgezicht werden aangewezen. In 2014 selecteerde de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de wijk Kerschoten als 'wederopbouwgebied van nationaal belang'. Doordat Zuiderhoeks werk vrijwel nergens rigide en dogmatisch is, blijken de door hem gekozen oplossingen nog steeds te voldoen of eenvoudig te veranderen. Veel landhuizen zijn aangepast aan de nieuwe eisen van de tijd en ook een aantal kerkgebouwen is zodanig gewijzigd, dat zij weer voor de toekomst geschikt zijn. Ook de flatwoningen aan De Ganskuil te Amersfoort bleken goed te renoveren, met relatief eenvoudige ingrepen. Zij zullen opnieuw voldoen aan huidige, duurzame woonwensen, zeker in samenhang met een opnieuw vormgegeven buitenruimte.

Honderden Amersfoortse bouwtekeningen van Zuiderhoek staan op www.archiefeeland.nl/collectie/bouwtekeningen

Max Cramer is architectuurhistoricus bij bureau Monumentenzorg Amersfoort en één van de auteurs van het boek over Zuiderhoek (zie p. 23).

EP DE RUITER OVER RESTAURATIE NIEUWE WITHOOS 'Minimaal inbreken op het schilderij'

Het Gezicht op Amersfoort van Matthias Withoos is wellicht het bekendste werk uit de collectie van Museum Flehite. Vorig najaar werd er opnieuw een grote Withoos aangekocht, *Gezicht op Rome (Kroniek, december 2016)*. Een kijkje in het atelier van Ep de Ruiter, die het schilderij restaureert.

door JOANNE FOKKEMA

Waar ben je nu mee bezig?

'Ik breng het doek op spanning. Het originele *spieraam* (het houten raamwerk aan de achterzijde) was niet meer haaks te krijgen. Dat is de reden dat ik nieuwe spielatten heb laten maken. Deze heb ik vanochtend gebeitst.

Het schilderij is ongeveer zeventig jaar geleden *gedoubleerd* (extra laag linnen). Dat gebeurde toen met *tarwestijf* (behangplaksel). Alleen de randen van die doubleure waren niet meer goed; de omslag waar het doek op het raamwerk was vastgezet was vergaan. En daarom heb ik een *raddoubleure* aangebracht. Daarna heb ik het doek opnieuw opgespannen. De truc is: gelijkmatig en gestructureerd werken. Het doek moet recht op het spieraam liggen en er moet geen kuil in het midden zitten. Ik heb eerst de lange zijdes en vervolgens de korte zijdes van het doek met een spantang op spanning gebracht en vastgeniet. Beginnen vanuit het midden, eerst naar rechts en dan naar links. Restaureren vereist een scherp oog en een goede planning.'

WIE IS EP DE RUITER?

Ep de Ruiter deed de Kunstacademie. Hij was een leerling van de bekende restaurator Peter Dik, van wie hij het vak heeft geleerd en met wie hij twintig jaar samenwerkte. Sinds 1983 werkt Ep bij Museum Flehite. Als deskundige 'achter de schermen' doet hij de voorselectie van schilderijen bij *Tussen Kunst en Kitsch*. Daarnaast is Ep fotograaf.

Joanne Fokkema

Links: De rand van het doek verkeerde in slechte staat.

Rechts: Het schilderij wordt voorzien van een raddoubleure.

Boven: Het schilderij is opnieuw opgespannen.

heb ik het schilderij schoongemaakt. Eerst heb ik stof en vuil verwijderd, vervolgens de vernis en daarna de oude retoucheringen. Hierdoor krijg je al direct een heel ander effect. Het schilderij gaat zoals ik dat zo noem *met de billen bloot*.

In de huidige restauratie-ethiek is het belangrijk om meer van het oorspronkelijke werk te laten zien. Daarom heb ik alle oude retoucheringen weggehaald. De ethiek van het restaureren is erg veranderd in de loop der jaren. In de vorige eeuw kwam een schilderij zonder bobbeltje en deukje uit een restauratie. En werden er veel ingrijpendere retoucheringen aangebracht. Nu willen wij, als restauratoren, minimaal inbreken op het schilderij. Zo zie je soms duidelijk de *craquelures*, maar dat mag ook bij een werk van meer dan 300 jaar oud. Een schilderij moet esthetisch mooi zijn, maar wel zo oorspronkelijk mogelijk. En dus zijn mijn handelingen minimaal en *reversibel* (om-

Restauratiefoto's: Ep de Ruiter/Museum Flehite

keerbaar). De belangrijkste reden voor restauratie is conservatie van een schilderij; het moet voor langere tijd bewaard blijven.'

Wat zijn je volgende stappen?

'Na het opspannen ga ik deze Withoos voorzien van retoucheervernis, zodat ik niet op de originele verflaag werk. Daarna kleur ik daar waar geen verf meer zit, de "lacunes", weer puntje voor puntje in. Dit laatste is een tijdrovende klus die veel concentratie vergt. Alles wat ik doe komt in een restauratierapport; dat is belangrijk voor een latere restaurator. Dan weet hij hoe het proces is verlopen, want dat weet ik nu vaak niet. Uiteindelijk heb ik dan bijna 2,5 maand gewerkt aan de restauratie van dit schilderij.'

Wat is zo interessant of leuk aan *Gezicht op Rome*?

'Museum Flehite bezit een van de grootste openbare verzamelingen van Matthias Withoos. Zijn reis naar Rome was een belangrijke stap en een gevaarlijke onderneming in die tijd. Hij maakte daar allerlei schetsen. Terug in Nederland plukte Withoos onderwerpen uit zijn schetsboek, dat helaas verloren is gegaan. Zo zie je de Medici-vaas

Boven: De lucht linksboven is schoongemaakt, rechts nog niet.

Onder v.l.n.r.: De oude retoucheringen (donker) zijn met UV-licht duidelijk te zien, ze zijn verwijderd, de lacunes zijn opnieuw ingevuld.

Joanne Fokkema is vrijwilliger collectiebeheer bij Museum Flehite.

geregeld terug op zijn schilderijen; net als de vrouw met kind. Deze onderwerpen zie je ook op dit *Gezicht op Rome*.

Ik heb verschillende werken van Withoos in onze collectie gerestaureerd. Dan zie je de dingen die hem kenmerken. Zo is hij te herkennen aan de dubbele punt in zijn signatuur. Maar ook aan de driedimensionale weergave van de bladeren. Daarin vind ik deze schilder echt uniek. Zijn zoon en dochter Pieter en Alida, tevens zijn leerlingen, probeerden dit ook, maar zonder succes. Sommige zaken zie je alleen maar als je een oeuvre hebt.'

Wat zou je aan Withoos willen vragen, als hij jouw atelier binnen zou lopen?

'Dan zou ik hem dingen willen vragen over zijn techniek. Ik ben een "techneut". Ik kijk, anders dan een kunsthistoricus, naar hoé iets is geschilderd, naar de tekenvaardigheid, de dieptewerking, de vormen en de staat van het materiaal. Ik zoek altijd naar de restauraties in schilderijen.'

Het resultaat van Eps restauratie kunt u nu bewonderen in Museum Flehite.

Centraal of wijkgericht?

Voor veel Amersfoortse burgers en welzijnswerkers was het verdwijnen van Ravelijn een schok. Dit was immers hét centrum voor de bemiddeling van vrijwilligers. Duizenden mensen vonden zo een nieuwe werkkring.

door GERARD RAVEN

De wortels van Ravelijn gaan terug tot ver in de vorige eeuw. In 1964 startte de Hulpdienst Amersfoort met zuster Donata, een non die haar handen uit de mouwen wilde steken. Zij zocht vrijwilligers bij hulpvragen op het gebied van eenvoudige verpleging en huishoudelijk werk. Intussen pakte ze gewoon ook alle andere vragen op.

WIJKHULPDIENSTEN

Al bij de oprichting zocht de Hulpdienst voor een vraag zoveel mogelijk een vrijwilliger in de wijk zelf, waarmee meteen aan het netwerk van de cliënt werd gebouwd. Ook kwam er in elke wijk een contactpersoon, die de wijkwerkers kende en het vertrouwen van de inwoners won. Ze hadden vooral een signaalfunctie en bemiddelden dus niet. In 1968 waren er al elf. Twaalf jaar later bleek dit systeem toch niet te voldoen en werd het weer gecentraliseerd. Maar vanaf 1969 waren vanuit buurthuizen en kerken juist acht mini-hulpdiensten ontstaan, die zich op één wijk richtten en zo dicht bij de mensen stonden. Zij bemiddelden wél.

Ook de overheid zelf keek nu meer naar de wijk. In 1974 nam de gemeente Amersfoort enthousiast deel aan een

De eerste folder, 1965.

Archief Eemland, archief Ravelijn

nieuw samenwerkingsoverleg voor alle zorgorganisaties. Toen de economie rond 1980 inzakte en er moest worden bezuinigd was de oplossing van het rijk het *flankerend ouderenbeleid*. Ook Amersfoort begon hier in 1985 mee. Uitgangspunt werd dat de oudere langer zelfstandig kon wonen door zijn eigen relaties in te zetten en door betere samenwerking tussen de hulpverleners. De tehuizen kregen er zelfs een taak bij: de *wijkfunctie*, het werk voor zelfstandig wonenden in de buurt. Het onlangs gesloten Van Randwijckhuis in het Leusderkwartier had zelfs een afzonderlijke hulpdienst. Maar voor alle hulpdiensten was hierin een sleutelrol weggelegd, omdat zij als eerste zagen waar mantelzorgers en beroepshulpverleners elkaar overlaptten of gaten lieten vallen. Zij kregen daarom een belangrijke signalerende functie.

De Hulpdienst begon in een kamertje van Mariënweerd aan de Nieuweweg.

FUSIES

In 1992 gingen de hulpdiensten samen verder als Vrijwillige Hulpdiensten Amersfoort. Deze organisatie fuseerde in 2002 met de Thuishulpcentrale en een jaar later met de Vrijwilligerscentrale. Zo ontstond Ravelijn. Matchpoint, dat bemiddelt tussen bedrijven en maatschappelijke projecten, paste hier niet echt bij en werd in 2008 verzelfstandigd.

TOCH WEER CENTRAAL

Intussen begon de gemeente echter druk uit te oefenen op de wijkhulpdiensten om hun krachten te bundelen met de centrale hulpdienst. Eerst schrok men daarvan: wat bleef er dan over van de kleinschaligheid? En ze werkten toch al samen? Toch zag men in dat er meer nodig was, want ze kwamen dezelfde bestuurlijke problemen tegen. Ook was er een centrale visie en aanpak nodig voor nieuwe ontwikkelingen in zorg en welzijn. In 1992 fuseerden de hulpdiensten. Daarna daalde het aantal vragen dat in de wijken binnenkwam drastisch en weer zeven jaar later verdwenen de wijkcoördinatoren. In plaats daarvan ontwikkelde men een dozijn doelgroepgerichte projecten, zoals Terminale Zorg, Vervoer, Klusserij en Stimulans (psychiatrie). Elk kreeg een professionele coördinator. Hierdoor werd Ravelijn een belang-

Gerard Raven

rijke speler in het welzijn, naast het gewone bemiddelingswerk. Verschillende projecten hadden zelfs een landelijke voorbeeldfunctie. Een grote stap was ook de bemiddeling van alle soorten vrijwilligers

OGEN EN OREN IN DE BUURT

Vanaf de fusie van 2002 kwam de nieuwe organisatie Ravelijn voorzichtig weer terug bij wijkgericht werken, zonder daar meteen een organisatie voor te maken. Je kon beter kijken welke activiteiten per wijk al werden ontwikkeld en daar op inhaken. Bijvoorbeeld bij het landelijke project *Ontmoeten in de wijk*, dat ook in woon-service-gebied Liendert-Rustenburg wordt toegepast. Het moet bewoners meer onderling contact en betrokkenheid geven. Hierbij wordt samengewerkt met beroepskrachten in zorg en welzijn en met woningcorporaties. Door de aankondiging van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning raakten de plannen in een stroomversnelling. In 2005 startten de eerste proefprojecten om aan buurtnetwerken te bouwen. Vervolgens kregen alle coördinatoren van Ravelijn een eigen wijk toegewezen. De

Archief Eemland, archief Ravelijn

Na vijf jaar kreeg zuster Donata een nieuwe brommer van de Militair Geneeskundige Dienst, 1969.

gedachte was dat ze spreekuur zouden houden in het buurthuis en de eenvoudige bemiddeling zelf deden. Voor specifieke vragen viel men terug op de specialist. Door deze dwarsverbanden integreerde de hele organisatie met 500 vrijwilligers ook meer.

DE BUURT, DAT ZIJN WE ALLEMAAL!

'Een schone straat, een aardige buurman of buurvrouw die de vuilnisbak eens buiten zet, een kind van school haalt of een klusje doet in iemands huis of tuin. Wie wil niet in een buurt wonen waar het normaal is dat mensen naar elkaar omzien en elkaar aanspreken?'

De Informant 2005

Coördinator Agnes van den Enk van de Vrijwilligerscentrale helpt een bezoeker, 1993.

MEEPAKKER

Portretten van de sleutelfiguren en andere eeuwige discussies staan in het boek over Ravelijn. Het wordt nu uitverkocht bij Museum Flehite voor slechts € 5,-.

Ravelijn overwoog nu de adviesfunctie uit te breiden, waarmee andere organisaties geholpen werden om zelf vrijwilligerswerk op te zetten. Dat werd echter belemmerd door bezuinigingen van de gemeente en welzijnsorganisaties. Ook binnen Ravelijn zelf vonden sommigen het wijkwerk haaks staan op doelgroepgerichte taken. Een groot winstpunt was dat de rijksoverheid bij wijkwerk uitdrukkelijk de bewoners zelf betrof, waardoor het draagvlak veel groter is geworden dan begin jaren negentig.

Gemeente en Ravelijn vonden elkaar vervolgens in de opzet van loketten met een bredere verwijsfunctie in Hoogland en in de achterstandswijken Liendert, Schuilenburg en Soesterkwartier. In 2013 startte het eerste steun- en informatiepunt STIP, dat intensief samenwerkt met welzijnsorganisaties en woningcorporaties. Veel gemeenteraadsleden meenden ten onrechte dat er te weinig klanten kwamen. Ravelijn zette echter door; alleen werd de naam gewijzigd in Informatie033.

Archief Eemland, archief Ravelijn

AANBESTEDING

Intussen moesten de gemeenten de enorme decentralisatie van de zorg opvangen die het gevolg is van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning 2015. Zij zijn sinds dat jaar verantwoordelijk voor jeugdzorg, werk en inkomen en zorg aan langdurig zieken en ouderen. Ook moeten zij er voor zorgen dat mensen nóg langer thuis kunnen blijven wonen. Volgens veel beroepskrachten gaat deze gigantische omschakeling gepaard met veel ellende achter de voordeur en bij henzelf. Er zijn immers bedrijven op de markt gekomen die ten doel hebben geld te verdienen in plaats van optimale zorg te verlenen of hun personeel goed te betalen. Gemeenten gaan vaak met hen in zee omdat zij de scherpste prijs bieden.

De gemeente Amersfoort besloot bovendien het hele pakket welzijn (€ 7,8 miljoen) aan te besteden, onder het motto *versterking van de sociale basisinfrastructuur*. Al in juli 2015 kregen de twaalf welzijnsinstellingen te horen dat zij met ingang van 2017 hun subsidies zouden

Archief Eemland, archief Ravelijn

Kerstboomactie in de wijk, 2008.

Sensorproject: Annemarie Luiting gaat uit wandelen met mevrouw J. Voorluys, 2005.

Ravelijn vond daarvoor SOVEE, Stadsring51 en U Centraal. En zij wonnen de aanbesteding: de commissie oordeelde dat hun plan het beste was. Maar twee dagen later kwam het bericht dat zij in de eerste ronde een halve punt te weinig hadden behaald om door te gaan. Dat was over het hoofd gezien... De gemeente had haar fout kunnen herstellen door gebruik te maken van de hardheidsclausule en de punteneis buiten werking te stellen. Toch werd het pakket aan Indebuurt033 toegewezen. Uiteindelijk besloot de verliezer af te zien van een rechtszaak in het belang van alle betrokkenen.

BEZORGD

De Vereniging Nederlandse Organisaties Vrijwilligerswerk maakte gehakt van de gang van zaken in Amersfoort, speciaal rond Ravelijn. Bovendien vindt men organisatie van vrijwilligerswerk per wijk 'onlogisch en inefficiënt'. Ook in de gemeenteraad was er grote irritatie over de procedure, die werd versterkt door de arrogante en bedrijfsmatige opstelling van de vertegenwoordiger van Indebuurt033 tijdens een hoorzitting. Intussen waren de meeste van de twaalf instellingen bezorgd over continuïteit en kwaliteit in de nieuwe opzet, al werd hen voorgoedhouden dat alle activiteiten zoveel mogelijk zouden worden voortgezet. Hun jarenlang opgebouwde expertise en netwerken leken weggegooid te worden. Beroepskrachten vreesden terecht dat de meesten van hen in de nieuwe organisatie geen werk meer zouden vinden. Inmiddels zijn alle taken met vallen en opstaan overgedragen aan Indebuurt033, die door de gebruikelijke kinderziekten extra geld nodig had. Enkele van de 24 betaalde medewerkers van Ravelijn vonden hier wel een nieuwe plek, zoals de coördinator van het Steunpunt Mantelzorg. Zal de nieuwe organisatie een succes worden? De tijd zal het leren, maar het gaat in ieder geval zonder Ravelijn, een organisatie die 52 jaar lang onmisbaar was voor het cement van Amersfoort.

Archief Eemland, archief Ravelijn, foto: Yardenia Vermaat

verliezen. De gemeente vond dat zij nog teveel centraal werkten, te weinig onderscheid maakten naar wijken en onvoldoende op elkaar aansloten. Ook wilde men voortaan één aanspreekpunt. Voor zo'n groot takenpakket moesten de twaalf samenwerkingsverbanden aangaan;

Gerard Raven schreef eerder in zijn vrije tijd een boek over Ravelijn (zie p. 19).

Sylvia Cox

telden. Zo wist ik dat we samen de wereld een beetje mooier maakten.

De filosofie van Ravelijn was dat ieder mens telt en niemand met lege handen de deur uitgaat. Dat betekende bijvoorbeeld dat kwetsbare mensen een passende vrijwilligersfunctie vonden en daardoor weer een sociaal netwerk konden opbouwen. Mantelzorgers kregen ondersteuning om de zorg voor hun naaste vol te kunnen houden. Ravelijn bood vervoer van kwetsbare mensen naar de dagbesteding, een enorme vrijwilligersvacaturebank, maatjescontact, terminale zorg bij mensen thuis. Ook in den lande staat Ravelijn bekend als een vrijwilligersorganisatie op hoogkwalitatief niveau; veel vernieuwende projecten zijn elders overgenomen.

Toen de gemeente bekend

maakte dat Ravelijn niet langer subsidie zou krijgen zijn er honderden steunbetuigingen geweest van inwoners van Amersfoort, vrijwilligers, mantelzorgers en organisaties. Er was nogal wat ongeloof over het besluit om Ravelijn te laten verdwijnen. Gelukkig hebben verschillende medewerkers en vrijwilligers een baan kunnen vinden bij de nieuwe welzijnsorganisatie, waardoor een belangrijk deel van het (informele) netwerk voor de stad behouden zal blijven. Dit is vooral van belang voor de kwetsbare burgers in Amersfoort, die hun ondersteuning zo veel mogelijk kunnen behouden.

Het sluiten van Ravelijn heeft veel verdriet gedaan. Ravelijn was een uniek stukje Amersfoort waar de stad heel trots op kon zijn. Door goede contacten met Museum Flehite kon ik een aantal interessante voorwerpen schenken, zoals die op de foto. Ook is het archief nu al geordend en wel aan Archief Eemland overgedragen. Ravelijn bevond zich in de haarvaten van de stad, maar zal zo ook de komende tijd in de harten van veel Amersfoorters voortleven.

Nu stichting Ravelijn haar deuren heeft moeten sluiten door politieke keuzes van de gemeente Amersfoort vind ik het belangrijk dat het sociale erfgoed wordt behouden. Neem de hamer die door de handen ging van de eerste zes voorzitters, van 1964 tot 2007; ieders naam staat er op. Of het naambord van het kantoor in De Observant, met de drie werkvelden zorg, bedrijfsleven en andere vrijwilligers. Het jack droegen alle vrijwilligers die buitenwerk deden, zoals de Klusserij.

Toen ik tien jaar geleden als interim-directeur Ravelijn binnenstapte was ik meteen verkocht. Bij het ministerie van VWS en de gemeente Amsterdam had ik nooit mijn passie kwijtgekund. Bij Ravelijn heb ik altijd het gevoel gehad dat dit werk wél betekenis had. Ik had het voorrecht om samen te werken met een grote groep betaalde en onbetaalde medewerkers die zich met een enorme passie en betrokkenheid inzetten voor mantelzorgers, vrijwilligers, kwetsbare mensen in Amersfoort. Iedere dag hoorde ik verhalen van bijzondere ontmoetingen, zag ik mensen weer zelfvertrouwen krijgen en het gevoel dat ze mee-

Suzanne van der Bruggen-van Dijk

Enige jaren terug bewoonde ik met mijn gezin de twee hoogste verdiepingen van een appartementencomplex in de Muurhuizen. Je kunt daar over veel daken heen kijken en genieten van een overweldigend uitzicht op de prachtige binnenstad van Amersfoort.

Maar ook wandelend op de begane grond word je in die buurt vaak als het ware 'betoverd'. Vooral in najaar en winter branden er bijvoorbeeld in menig monumentaal pand echte kaarsen in kroonluchters en olielampjes in lantaarns, zichtbaar vanaf de straat. Je waant je dan een beetje in de Middeleeuwen.

Zodoende was het niet moeilijk om een liefde voor historie te ontwikkelen. Een logische vervolgstap werd het lidmaatschap van de Oudheidkundige Vereniging Flehite, dat de leden in mijn ogen een bijzonder aantrekkelijk pakket biedt. Onder meer toegang voor twee personen tot Museum Flehite, vier keer per jaar dit tijdschrift, een fraai uitgevoerd jaarboek én veel interessante lezingen.

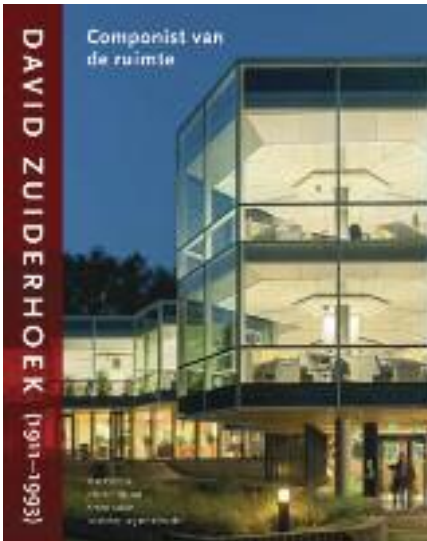
Last but not least worden voor leden af en toe dubbele zaken geveild. Pronkstuk wat ons betreft is een oude stadsplattegrond van Braun & Hogenberg uit 1588. Voor niet al te veel geld konden we die bemachtigen en mooi ingelijst heeft die een prominente plaats in onze huidige woning gekregen.

Van beroep ben ik pedagogisch hulpverlener, waardoor ik veel met kinderen te maken heb en ook gemakkelijk kennis kan overdragen. Het bloed kruipt dan waar het niet gaan kan. Op de basisschool van mijn kinderen werd ik al snel medeorganisator van historische wandelingen in het oude stadscentrum. Bij kinderfeesten probeerde ik er na afloop van een bioscoopbezoek vaak een speurtocht door de binnenstad aan vast te plakken.

Van lieverlee breidden mijn 'doelgroepen' zich uit. Dankzij mijn organisatiedrift verzorg ik voor vrienden en bekenden echt Amersfoortse uitjes. Natuurlijk zit daar geregeld een bezoek aan Museum Flehite in en bijna altijd een boottocht met de Waterlijn. Zelfs bij onze bruiloft was dat zo. Nog niet zo lang geleden heb ik zowaar een eigen mini-excursie naar kunstschilder Roel van Eerden in de Koppelpoort geregeld.

Mijn man en ik houden wel van een biertje en als er vrienden op bezoek zijn, komt de Amersfoortse brouwgeschiedenis geregeld langs. Voor je het weet staan dan De Drie Ringen en bierwinkel Hop op het programma. Door de opvallende plaats van de plattegrond van Braun & Hogenberg in ons huis is er ook gauw een aanknopingspunt om anderen te enthousiasmeren over het bijzondere verleden van Amersfoort. Met name veel meer jonge mensen moeten het leuk gaan vinden!

Leden van de Oudheidkundige Vereniging Flehite vertellen hoe hun specialisme ook waarde kreeg voor het Amersfoortse erfgoed.

Max Cramer, Johan Galjaard, Anton Groot en Dorothee Segaar, David Zuiderhoek 1911-1993 : componist van de ruimte

(Bussum: Thoth 2016), ISBN 978 90 6868 712 5, 320 pp, 360 ill. in kleur, € 34,95, verschijnt vermoedelijk in april
De Amersfoortse stadsarchitect (1945-1956) trok met zijn vernieuwende aanpak toen al de aandacht, van DHV tot flatgebouwen aan het Vreeland. Zie pp 14-15.

[Ineke Slootweg,] Armando tot Mulders tot Visch : Collectie Van der Meer

(Amersfoort: Boiten Boekprojecten 2017), ISBN 978 90 826367 0 3, 112 pp, € 17,50
Catalogus bij de tentoonstelling in Museum Flehite (zie p. 24).

Willem Meuleman en Marco Hofsté, Met het oog op Amersfoort # 1994-1999 en #2000-2006: de verloren jaren 1 en 2

(Amersfoort, Stichting met het Oog op Amersfoort 2016) ISBN 978 9 8231 142 6 / 978 9 8231 142 63 3, 176 pp, € 49,50

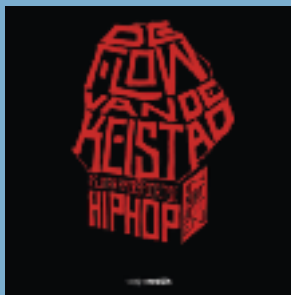
Willem Meuleman en Marco Hofsté, Met het oog op Amersfoort # 2016

(Amersfoort, Stichting met het Oog op Amersfoort 2016), ISBN 978 90 8231 144 0, 144 p, € 24,50
De bekende serie markante foto's is nu compleet gemaakt met de ontbrekende jaren.

Leen Alberts, Brouwen aan de Eem : Amersfoort, een Stichtse bierstad in de late middeleeuwen

(Hilversum: Verloren 2017), ISBN 978 90 8704 540 1, 583 pp gebonden, € 42,-
Handelsuitgave van het proefschrift van vorig jaar. De Amersfoortse economie dreef op bier en textiel. De auteur onderzocht de oorzaken van de opkomst, de bloei en de neergang van de Amersfoortse brouwerij en maakte vergelijkingen met andere steden. Er waren zo'n honderd brouwers. Ook ontdekte hij de grote rol van vrouwelijke ondernemers en echtparen. Zie p. 2.

Thijs Tomassen, De flow van de Keistad : 25 jaar Amersfoortse Hip Hop

(Amersfoort: eigen beheer 2016), ISBN 978 90 8263 690 1, 96 pp € 19,95
Amersfoort heeft vele rappers en producers voortgebracht.

Wil Zaagman, 'Het oude politiebureau van Leusden'

In: Liesbeth Brama en Ed Coumans (red), *Traditie en vernieuwing : jubileumboek ... 'Mars et Historia'* [z.p.: Mars et Historia 2017] 116-129

In de marechausseekazerne huisde de bereden plattelandspolitie (1918-1940), opgevolgd door de Rijkspolitie. Het pand bestond van 1920 tot 1999.

Jacobus Craandijk, Glorieus Baarn en Lage Vuursche : waard gezien te worden (Prominent 2016)

ISBN 9789492395061, 166 pp, € 16,95
Heruitgave van de historische gids met drie 'wandelingen' die ds Craandijk rond 1880 schreef.

Serie CAR-rapporten Gemeentelijk Archeologisch Centrum

41 Leusbroekerweg 16, Leusden, 20 pp • 44 Sint-Pieters- en Bloklandsgasthuis Amersfoort, 28 pp • 45 Dorpsstraat 115/115a Bunschoten, 28 pp • 47 Hamersveldseweg 118/118a, Leusden, 16 pp.

De activiteiten vinden plaats in Museum Flehite, tenzij anders vermeld; NGV in De Brug, Schuilenburgerweg 2. Tentoonstellingen zijn geordend op einddatum.

NGV = Nederlandse Genealogische Vereniging, amersfoort.ngv.nl.

OVF = Oudheidkundige Vereniging Flehite.

MONDRIAAN TO DUTCH DESIGN: 100 JAAR DE STIJL

Tentoonstellingen in het Mondriaanhuis (zie p. 11), Kunsthal KadE, Museum Flehite en het Rietveldpaviljoen.

www.bezoek-utrecht.nl/100jaarestijl/programma

www.facebook.com/destijlutrechtamersfoort
Het papieren programmaboekje is af te halen bij de culturele instellingen. Daarnaast is er een boekje *Tentoonstellingsplan FASadE* over het Rietveldpaviljoen.

Woensdag 8 maart, 19.30-22 uur

Lezing Amersfoortse Zwaan en Volksuniversiteit. *Gerard Raven: De Hervorming in Amersfoort*. Lutherse Kerk, Langestraat, € 15,-. Zie verder: www.luthersekerkamersfoort.nl

Donderdag 9 maart, 17-18.30 uur

Historisch Café in Museum Flehite. Praatje van de Oudheidkundige Vereniging Flehite.

Donderdag 16 maart, 20-22 uur

NGV-lezing: Zoeaven. Zij gingen in 1860-1870 de Paus verdedigen tegen Garibaldi.

www.amersfoortopdekaart.nl

Zoek de historische afbeeldingen van elke plek in Amersfoort en/of voeg nieuwe toe. Een combinatie van de collecties van Archief Eemland en Museum Flehite.

Wijkmuseum Soesterkwartier

Sint-Bonifaciusstraat 61, elke zaterdag van 12-17 uur en op afspraak. 033 463 5661, www.wijkmuseumsoesterkwartier.nl

Open huis Centrum voor Archeologie

Iedere woensdagmiddag van 14-16.30 uur kunt u de werkplaats en expositieruimte bezoeken. Tevens spreekuur voor eigen vondsten. Langebracht 11, toegang gratis.

Donderdag 6 april, 20-22 uur

NGV-lezing: *Haar familie, een rechte vrouwelijke lijn*.

Donderdag 13 april, 17-18.30 uur

Historisch Café in Museum Flehite. Praatje van Archief Eemland over herdenkingsmonumenten.

T/m 23 april

Armando tot Mulders tot Visch. Collectie Wim van der Meer. Tentoonstelling van moderne kunst uit particulier bezit in Museum Flehite. Trefwoorden: vergankelijkheid, kwetsbaarheid, maatschappelijk engagement en humor. Zie ook p. 23.

Dinsdag 25 april, 20-22 uur

OVF-lezing door Marjory Degen: *100 jaar De Stijl*.

T/m 5 mei

Belgenmonument: metselen voor vrede. Tentoonstelling in Archief Eemland.

Donderdag 11 mei, 17-18.30 uur

Historisch Café in Museum Flehite. Praatje van Waterlijn.

Donderdag 18 mei, 20-22 uur

NVG-lezing: Onderzoek in Belgische archieven.

T/m 31 oktober

Lutherjaar. Allerlei activiteiten in het kader van 500 jaar protestantisme, zoals aparte stadswandelingen van het Gilde, muziek en twee series lezingen. Zie voor meer informatie: www.luthersekerkamersfoort.nl.

verschijnt vier maal per jaar. U kunt het blad thuis ontvangen door lid te worden van:

- Oudheidkundige Vereniging Flehite voor € 30,-, waarbij u ook het jaarboek Flehite ontvangt;
- Stichting Archeologie Amersfoort voor € 25,- per jaar, met optie jaarboek Flehite.

Oudheidkundige Vereniging Flehite
Secretaris: Jan Carel van Dijk
Toscastraat 1 • 3816 TH Amersfoort
033 475 12 49
secretariaat@historisch-amersfoort.nl
www.historisch-amersfoort.nl

Museum Flehite
Postbus 699 • 3800 AR Amersfoort
033 247 11 00
info@museumflehite.nl
www.museumflehite.nl
Bezoekadres: Westsingel 50
Open: di-vr 11-17 uur, za-zo en tweede feestdagen 12-17 uur

Afdeling SO/Monumentenzorg Amersfoort
Postbus 4000 • 3800 EA Amersfoort
033 469 48 16
ma.cramer@amersfoort.nl
Bezoekadres: Stadhuisplein 1
Open: ma-vrij 9-17 uur (graag op afspraak)

Archief Eemland
Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort
033 469 50 17
archiefeemland@amersfoort.nl
www.archiefeemland.nl
Bezoekadres: Het Eemhuis, Eemplein 73
Open: ma-vr 9-17 uur; inzien van originele stukken alleen op afspraak

Stichting Archeologie Amersfoort (STAA)
Centrum voor Archeologie
Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort
033 463 77 97
fme.snieder@amersfoort.nl
www.amersfoort.nl/archeologie
www.stichtingarcheologieamersfoort.nl
info@stichtingarcheologieamersfoort.nl
Bezoekadres: Langebracht 11
Open: wo 14-16.30 uur en op afspraak

Redactie
Max Cramer • Jan Carel van Dijk • Lydia Edelkoort • Joanne Fokkema • Gerard Raven • Francien Snieder • Dirk Steenbeek

Redactieadres
Gerard Raven, Museum Flehite
Breestraat 80 • 3811 BL Amersfoort
g.raven@museumflehite.nl
De redactie behoudt zich het recht voor om artikelen in te korten en/of te herschrijven, zo mogelijk in overleg met de auteur. Meninge(n) verwoord in de artikelen zijn niet noodzakelijk die van de redactie.

Uitgave van de *Kroniek* wordt mede mogelijk gemaakt door:

Van de
Burgt Strooij
bouw- en restauratiebedrijf
<http://www.vandeburgenstrooij.nl>